

Andrzej Kraska-Lewalski, Iwona Zygmuntowicz

Dział Dokumentów Życia Społecznego
Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Ossolińskie archiwum Władysława Bartoszewskiego. Druki ulotne

Historie Działu Dokumentów Życia Społecznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i archiwum powierzonego przez Władysława Bartoszewskiego są ze sobą, od samego początku, ściśle związane.

W. Bartoszewski i Adolf Juzwenko, dyrektor Ossolineum, rozmowy o przekazaniu ossolińskiej księżnicy bogatej spuścizny i kolekcji rozpoczęli w 1999 roku, kiedy Donator został członkiem Rady Kuratorów ZNIO. Związki W. Bartoszewskiego z Wrocławiem sięgają jeszcze lat siedemdziesiątych XX wieku, kiedy często gościł w stolicy Dolnego Śląska na Tygodniach Kultury Chrześcijańskiej oraz w Klubie Inteligencji Katolickiej. Dlatego wybór Ossolineum na przystań dla jego osobistych papierów jest nieprzypadkowy; to instytucja z tradycjami, odpowiednią kadrą, która rzetelnie i fachowo opracowuje powierzony jej materiał, a na tym W. Bartoszewskiemu najbardziej zależało.

Pierwsze dary, które trafiły do ZNIO, pochodzą właśnie z okresu, kiedy W. Bartoszewski zasiadł w gremium nadzorczym Ossolineum. Dopiero w 2003 roku, po wielu rozmowach i przemyśleniach, podjął decyzję o powierzeniu Zakładowi swoich rękopisów, archiwaliów, nagród, odznaczeń, prezentów. Kiedy zapadła decyzja o powstaniu Gabinetu Władysława i Zofii Bartoszewskich, gdzie miały pierwotnie znaleźć się papiery i pamiątki przekazane ZNIO, to właśnie Dział DZS miał – jako pierwszy – za zadanie roztoczyć opiekę nad nimi. Ten sam dział przygotował wydzielenie zbiorów, kiedy zapadła decyzja o przeniesieniu czasopism i bogatego księgozbioru

Profesora do – odpowiednio – Działu Nowych Druków Ciągłych i do Działu Przechowywania i Udostępniania, przez Dział Opracowania.

Ostatecznie – decyzją dyrektora A. Juzwenki – we wrześniu 2020 roku Dział Dżs przejął druki ulotne z Gabinetu Władysława i Zofii Bartoszewskich. W połowie października tego roku rozpoczęto opracowywanie przyjętego zasobu. Do końca lutego 2021 roku wprowadzono do katalogu zbiorów Działu Dżs 677 jednostek, głównie: ulotki, broszury, rozmaite druki ilościowościowe, zaproszenia, komunikaty i biuletyny, pamiątki oraz dokumenty wielkoformatowe takie jak gazety plakatowe, plakaty i afisze, a także kilkanaście fotografii. W kolekcji Dżs znalazła się również toga Profesora z wręczenia tytułu doktora honoris causa. Niestety nie wiemy, gdzie i kiedy w niej występował, przyjmując to zaszczytne i prestiżowe (jedno z wielu) wyróżnienie.

Do księgi inwentarzowej i akcesyjnej wpisano odpowiednio: inwentarz F to 24 jednostki fotografii; inwentarz I to 9 obiektów, m.in.: toga, koszulka „Przyjaciel Młodzieżowej Rady Gminy Baranów” czy dwa współczesne oprawione plakaty *Poland. First to Fight* wykonane z okazji 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej; inwentarz R – najliczniejszy – obejmuje 546 jednostek, na które składają się, m.in.: zaproszenia, ulotki, druki konspiracyjne, biuletyny, archiwalia z drugiego obiegu oraz wiele innych. Duże formaty – plakaty i afisze – zostały wpisane do inwentarza S. To 98 jednostek.

W bardzo dużym uproszczeniu można podzielić je następująco: archiwalia z lat 1918–1938 – 8 jednostek, II wojna światowa – 394 sztuki inwentarzowe, stanowią najliczniejszą grupę, oraz współczesne – 275 jednostek. W tym miejscu należy wyjaśnić, jak dokonano podziału. Okres dwudziestolecia międzywojennego obejmuje lata do 1938 roku; okres wojenny to przedział 1939–1945 włącznie z całym 1945 rokiem. I materiały współczesne: od 1946 roku do dzisiaj. Należy zauważyć, że to bardzo szeroki i dość umowny podział. Niemniej w zupełności wystarczający, by zobrazować, jakie druki ulotne znalazły się w Dziale Dokumentów Życia Społecznego. Wprowadzane do systemu obiekty mają zaznaczone pole „lokalizacja”: „Kolekcja Władysława Bartoszewskiego”, co umożliwi szybkie wyszukanie obiektu.

Wszystkie dokumenty przekazane do Dżs znalazły swoje miejsce w działowym magazynie. Poddane zostały zabiegom konserwatorskim i są odpowiednio przechowywane. Zostały właściwie zabezpieczone i zapakowane w bezpieczne dla papieru teki i obwoluty introligatorskie z materiałów bezkwasowych. Najcenniejsze plakaty i afisze zostały wydzielone, zrobiono ich fotografie w wysokiej rozdzielczości i schowano w osobnym miejscu. Te obiekty nie będą udostępniane w formie fizycznej, a jedynie w postaci

cyfrowej. Należy nadmienić, że pozostałe plakaty, gazety plakatowe i afisze zostały również sfotografowane w ossolińskiej Pracowni Reprograficznej i mogą być również udostępniane w formie skanów. Obiekty do formatu 6A4 także otrzymują dokumentację cyfrową.

Kolekcja charakteryzuje się dużą różnorodnością form i materiałów, a w związku z tym wymaga szczególnej uwagi przy doborze sposobów jej przechowywania. Niektóre z dokumentów i pamiątek pozostawiono w oryginalnych oprawach i opakowaniach, specjalnie wykonanych w ramach np. prezentów urodzinowych dla Profesora czy spotkań, choćby autorskich.

Pracownia Introligatorska wykonała specjalne 3 pudła przeznaczone na wyróżnione obiekty kolekcji. Przykładem niech będzie wspomniana wyżej toga, której przechowywanie było sporym wyzwaniem. Należy zaznaczyć, że nie jest to typowy Dżs, ale obiekt *stricte* muzealny.

Kolekcja W. Bartoszewskiego pod względem tematycznym stanowi pełne odzwierciedlenie zainteresowań historycznych, politycznych i społecznych Profesora. Cenił on druki ulotne, wiedział, że dokumentują zdarzenia i miejsca, a swoją wartość historyczną zyskują najczęściej dopiero po latach. Materiały z kolekcji uzupełniają w znaczący sposób dotychczasowy zbiór Działu Dokumentów Życia Społecznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Do zbiorów związanych z Warszawą należą materiały historyczne W. Bartoszewskiego, choć to nie tylko typowe varsaviana. Składają się na nie materiały historyczne: szczególnie cenne są archiwalia z dwudziestolecia międzywojennego; okresu wojny – choćby „druki ulotne związane z oblężeniem i kapitulacją Warszawy w 1939, m.in. niedatowane ulotki zrzucone nad Warszawą z samolotów niemieckich w ostatnim tygodniu września 1939, odezwa prezydenta Stefana Starzyńskiego do ludności Warszawy w związku z wojskową kapitulacją miasta z 27 lub 28 września 1939”¹; dokumenty z tworzenia się organizacji demokratycznych po 1945 roku i opozycji przedsierniowej, a także pierwszej Solidarności począwszy od strajków w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie; ważne miejsce zajmują papiery organizacji regionalnych i samorządowych; dokumentacja działalności publicystycznej i politycznej W. Bartoszewskiego oraz dokumenty obrazujące życie naukowo-kulturalne zmieniającej się Polski na przestrzeni lat.

W zbiorze przekazanym do ossolińskich Dżs przez Gabinet Świadków Historii, który do 2019 roku opiekował się zbiorem Profesora, znalazły się nie tylko znakomite artefakty dokumentujące wydarzenia z historii Polski, ale także prawdziwe skarby, cimelia w pewien sposób powiązane z Wrocławiem.

¹ J. Maliniak, *Władysław Bartoszewski – Ossolińczyk z warszawskiego Mokotowa*, „Nowe Książki” 2005, nr 9, s. 78–81.

Na szczególną uwagę zasługują zwłaszcza duże formaty, a spośród nich afisze teatralne z lat okupacji hitlerowskiej w Krakowie.

Warto zatrzymać się przy nich dłużej i poznać zespół afiszy operowych² związanych z historią Wrocławia poprzez osobę śpiewaka, reżysera, twórcy opery w powojennym Wrocławiu – Stanisława Drabika. To właśnie jemu zawdzięczamy pierwsze powojenne wystawienie *Halki* Stanisława Moniuszki (8 września 1945 roku)³. Miał w repertuarze ok. 50 ważnych partii operowych, inscenizował ponad 40 oper, występował z wieloma słynnymi śpiewakami. Propagował polską muzykę za granicą. Prezentowane afisze pokazują repertuar Teatru Starego (sezon 1941/1942, 1942/1943) oparty na dziełach opery włoskiej takich jak: Gioacchina Rossiniego *Cyrulik sewilski*, Giacomo Pucciniego *Madame Butterfly*, Giuseppe Verdiego *Traviata*, Ruggera Leoncavalla *Pajace*. Stanisław Drabik nie tylko śpiewał we wszystkich wymienionych przedstawieniach, ale też pełnił różne funkcje w czasie ich przygotowywania: kierownika artystycznego, reżysera, autora inscenizacji, kapelmistrza.

Naszym zdaniem najcenniejszą, kompletną, o dużym potencjale historycznym grupą materiałów w kolekcji W. Bartoszewskiego są broszury i ulotki wydawane przez Biuro Informacji i Propagandy Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej. W ramach warszawskiego BIP Aleksander Kamiński utworzył komórkę „Sztuka”⁴. Specyfiką jej działalności było zorganizowanie warszawskiego środowiska artystycznego, tak aby do mieszkańców miasta docierała twórczość literacka, plastyczna, teatralna. Opracowywano teksty patriotycznych wierszy i piosenek i rozprowadzano je na ulicach i w miejscach publicznych. Podstawowym odcinkiem pracy „Sztuki” było wydawanie broszur o charakterze poetycko-propagandowym. Wydawnictwa te były przeważnie sygnowane akronimem KOPR (Komisja Propagandy). Teksty przygotowywano w Tajnych Wojskowych Zakładach Wydawniczych (TZWW). Największe nasilenie prac „Sztuki” przypada na lata 1942–1943. W kolekcji W. Bartoszewskiego znajdujemy kluczowe wydawnictwa Biura Informacji i Propagandy właśnie z tych lat.

W czerwcu 1942 roku wydrukowano ośmiostronicową broszurkę pt. *Na robotach w Rzeszy* napisaną w formie listów i relacji robotników przymusowych. Jej autorką była Halszka Buczyńska. Publikacja miała na celu zapobieganie skutkom nachalnego werbunku pracowników do przemysłu

² Sygn. s9290-s9294.

³ [K. Dachtera], *Opera Wroclawska 1945-1995*, Wrocław 1995, s. 17–18.

⁴ W. Bartoszewski, *Warto być przyzwoitym. Teksty osobiste i nieosobiste*, Poznań 1990, s. 158–159.

niemieckiego. Była reakcją na propagandę hitlerowską, która pracę w Niemczech pokazywała jako możliwość wspaniałego i dostatniego życia dla Polaków. Autorka opisała tragiczne losy zivilarbeiterów w rozdziałach: *Praca ponad siły*, *Dzieci chcą zniemczyć*, *Niemiec z Polką ma prawo*, *Polaka za to wieszają*, *Wyjechać łatwo, ale wrócić trudniej*⁵.

Kilka miesięcy później, w lutym 1943 roku, ukazał się zeszyt z piosenkami i wierszami ludowymi o wojnie i okupacji⁶ zatytułowany *Posłuchajcie ludzie* – tytuł zaczerpnięto ze słów pieśni dziadowskich.

Ponadto KOPR wydał dwa bardzo rozpowszechnione zbiory okupacyjnych dowcipów i satyr. Pierwszy to antologia pt. *Anegdota i dowcip wojenny*⁷, którą przygotowała Anna Jachnina, główna redaktorka wydawnictwa Biura Informacji i Propagandy. W przedmowie napisała: „[...] książeczka stanowi dokument, iż nawet w najtragiczniejszych momentach, pod kulami i pałką gestapo, i pod terrorem NKWD, duch ludzki prężny przezierał znikomość kratki i łańcuchów, wydobywał się jakimś salto-mortale na swobodę i mówił rzeczy trafne, rzeczy krzepiące”. Antologia zawierała anegdoty i dowcipy warszawskie o okupancie niemieckim i lwowskie o okupancie sowieckim, jak też dowcipy żydowskie, a także niemieckie krążące w Rzeszy i wśród Niemców w Polsce, wierszyki i fraszki satyryczne. Autorkę aresztowano i dopiero w lutym 1943 roku przygotowanie publikacji dokończył Marian Ruth-Buczkowski. Broszura liczy 43 ilustrowane strony. W listopadzie 1943 roku w Biblioteczce KOPR ukazał się tomik autorski Tadeusza Hollendra, pseud. Tomasz Wiatraczny, *Satyry i fraszki*⁸. Życie codzienne w Generalnej Guberni zostało tu przedstawione w bardzo groteskowy sposób, a krótkie formy satyryczne puentowały najważniejsze tematy tych lat.

W święta Bożego Narodzenia 1943 roku Polacy przy wigilijnym stole mogli skorzystać ze zbioru pt. *Cztery kolendy na ostatnie „okupacyjne” święta*. W tradycyjnych kolędowych tekstach przekazano tu cierpienia narodu polskiego i nadzieję na zwycięstwo i odzyskanie niepodległości⁹.

To tylko przykłady z bogatej kolekcji W. Bartoszewskiego. Życie codzienne w okupowanej Polsce udokumentowane jest na blisko 140 ulotkach, afiszach i plakatach przechowywanych w Dziale Dżs.

Bez wątpienia bogata kolekcja druków ulotnych z kolekcji W. Bartoszewskiego wzbogaciła i uzupełniła dotychczasowy zbiór ossolińskich Dżs. Całość została opracowana i udostępniona czytelnikom. Ciekawe dokumenty znajdują tu miłośnicy historii: dwudziestolecia międzywojennego, okupacji, II wojny światowej, najnowszej.

⁵ Sygn. R29782.

⁶ Sygn. R30151.

⁷ Sygn. R29834.

⁸ Sygn. R29768.

⁹ Sygn. R29794.

Bibliografia

- Archiwum Władysława i Zofii Bartoszewskich w Dziale Dokumentów Życia Społecznego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Bartoszewski Władysław, *Warto być przyzwoitym. Teksty osobiste i nieosobiste*, Poznań 1990. [Dachtera Krystyna], *Opera Wrocławska 1945–1995*, Wrocław 1995.
- Maliniak Jarosław, *Władysław Bartoszewski – Ossolińczyk z warszawskiego Mokotowa*, „Nowe Książki” 2005, nr 9.

The Ossoliński Archive of Władysław Bartoszewski. Ephemeral prints

SUMMARY

The Documents of Social Life Department took over and processed 677 pieces of ephemeral prints from the archive of Władysław Bartoszewski and Zofia Bartoszewska by the end of February 2021, mainly: leaflets, brochures, various occasional prints, invitations, announcements and bulletins, souvenirs and large-format documents such as poster newspapers, posters and placards, as well as several photographs. The departmental storage area holds archives that can be chronologically divided: the years 1918–1938; the Second World War period; the contemporary years (1945–2000).

KEYWORDS

bills, ephemeral prints, history, Germany, occupation, posters, leaflets